

Politiek als een strijd om betekenis

Over de verantwoordelijkheid van politicologen in het maatschappelijk debat

Ico Maly

Politiek is in hoog gemediatiseerde samenlevingen, onder meer, steeds een strijd om betekenis. Een strijd over wat bepaalde woorden betekenen, hoe we bepaalde feiten moeten interpreteren en hoe we de ideologie van een partij moeten begrijpen. Woorden hebben geen vaste betekenis, maar zijn steeds onderhevig aan een politiek-ideologische machtsstrijd (Pocock, 1984; Blommaert *et al.* 2005; Maly, 2012). Alle taalgebruik is potentieel gekleurd; er bestaat geen a priori neutraal taalgebruik. Als politicologen zich mengen in het maatschappelijk debat, is het hun taak om die politieke strijd om betekenis in zijn historische en maatschappelijke context bloot te leggen. Het discours van politici moet kritisch worden geanalyseerd en niet worden gereproduceerd alsof het wetenschap is (Briggs, 1986). Enkel dan dragen politicologen bij tot een verdieping van de democratie.

Ik beargumenteer deze stelling aan de hand van drie casussen. Ten eerste analyseer ik het hedendaagse conservatieve discours over democratie. Ten tweede ga in op het sociaal discours van N-VA-politici. En ten slotte bekijk ik hoe sp.a sociaal-zijn definieert. Twee concepten staan centraal in deze analyses, concep-

ten die vandaag door links en door rechts gebruikt en geclaimd worden in het maatschappelijk debat: democratie en sociale politiek.

Democratie en sociale politiek

Democratie en het voeren van een sociale politiek hebben in ons land en in grote delen van de wereld een hegemonische status (Hobsbawm & Attali, 2001). Bijna iedere partij is expliciet voorstander van democratie en iedereen is voor een sociale politiek. Het is dan ook niet vreemd dat alle Belgische partijen zich profileren als democraten, net zoals alle partijen pretenderen een 'sociale politiek' te voeren. Expliciet opkomen voor een dictatuur of een ontmanteling van de democratie is niet alleen ongrondwettelijk, men zou er naar alle waarschijnlijkheid weinig stemmen mee vergaren. Hetzelfde geldt voor sociale politiek. Als een politieke partij expliciet zou stellen enkel op te komen voor de allerrijksten of openlijk zou pleiten voor een herverdeling van de zwakkeren en de middenklasse naar de rijken, dan zou die

partij het bijster moeilijk hebben om verkiezingen te winnen.

Dat democratie en sociale politiek door alle partijen geclaimd worden, betekent echter niet dat al die partijen dezelfde ideologie onderschrijven. We zouden dit kunnen benoemen als een verschil tussen orthodoxie en orthopraxie (Blommaert, 2005). Iedereen doet in de praktijk alsof ze voorstanders zijn van democratie en van een sociale politiek, dat betekent echter niet dat ze de 'democratische doxa' onderschrijven. Om een onderscheid te maken tussen orthodoxie en orthopraxie is het van belang dat we een historische genese uitvoeren. Democratie begrijpen we in deze analyse in haar historische betekenis. Democratie is een groot verhaal en niet louter een bestuursvorm. Het is een systeem dat de hele samenleving doordringt (De Tocqueville, 2005; Blommaert, 2001, 2007, 2011). Die democratische ideologie is een product van radicale verlichtingsdenkers als Volney, Mirabeau, Barlow, Priestley, Raynal, Paine, Price en Condorcet (Israel, 2001, 2010, 2011; Maly, 2012 & 2013a). Het gelijkheidsbeginsel is volgens hen het fundament van de democratie (Israel, 2010; De Tocqueville, 2005; Blommaert, 2011; Maly, 2012). Zij vinden democratie bovendien het systeem bij uitstek om de onvervreembare en universele mensenrechten te realiseren (Todorov, 2010; Israel, 2010, 2011; Lukes & Urbinati, 2012; Maly, 2012, 2013a). Democratie is in haar historische betekenis dus helemaal niet politiek neutraal, maar is een politiek-ideologisch begrip.

De democratie staat niet los van een sociale politiek, ze is er integendeel heel nauw mee verbonden: zonder sociale po-

litiek, geen democratie. Voor de radicale verlichtingsdenkers stond niet alleen gelijkheid voor de wet centraal, maar ook (een mate van) sociaaleconomische gelijkheid (Rousseau, 1755; Paine, 2009; Jefferson, 1785; Israel, 2010, 2011; Maly, 2012, 2013a). Solidariteit of broederlijkheid staat in het democratisch verlichtingsdenken in het teken van herverdeling. Onder meer hiertegen ageerden de antiverlichtingsdenkers (Sternhell, 2010). Solidariteit is dus een ideologisch, moreel en historisch beladen concept dat doorheen de geschiedenis het voorwerp is geweest van sociale en politieke strijd (Blommaert *et al.*, 2005). Solidariteit kent ook nationalistische invullingen, die de verbondenheid van het volk en de samenwerking tussen klassen centraal stellen. Er is dan geen klassenconflict en geen nood aan herverdeling. Het behoeft geen betoog dat solidariteit binnen het socialisme van oudsher een heel andere betekenis heeft.

Kijken we naar de naoorlogse geschiedenis, dan zien we grote ideologische verschuivingen in betekenis van deze termen. In de fordistische welvaartsstaat zoals die na de Tweede Wereldoorlog wordt uitgewerkt, worden democratie en solidariteit begrepen binnen een jakobijnse ideologie. Deze ideologie komt sterk onder druk te staan vanaf 1989. Niet alleen wordt democratie steeds meer gelijkgeschakeld met een praktijk van verkiezingen en vox populisme, ook solidariteit wordt in diezelfde periode steeds meer losgekoppeld van het idee van universele en onvervreembare mensenrechten en dus van solidariteit als herverdeling. Blommaert en collega's (2005) tonen nauwgezet aan

dat solidariteit binnen de postfordistische conceptualisering niet langer steunt op “[...] de fordistische inclusiviteit die de gelijkheidsgedachte als vertrekpunt nam” met als gevolg dat solidariteit meer en meer voorwaardelijk en exclusief gedefinieerd wordt.

Politieke strijd is steeds ook een discursieve strijd om een politieke ideologie te hegemonisieren en te materialiseren. Die strijd wordt niet in een vacuüm geleverd, maar in een specifieke politiek-maatschappelijke en historische context. Afhankelijk van die context zijn sommige betekenissen dominanter dan andere. Sommige partijen hebben het daarom makkelijker dan andere om hun invulling van bepaalde concepten in een bepaalde tijd te laten erkennen als *normaal*. Onder druk van de grote hegemonische verschuivingen zien we dat partijen hun ideologie aanpassen aan de tijdgeest. Laten we dit in de praktijk bekijken.

Casus 1: de conservatieve herdefiniëring van democratie

Van oudsher staat het antiverlichtingsconservatisme à la Burke op ramkoers met de democratische ideologie. Men hoeft er maar zijn boekje *Reflections on the Revolution in France* (Burke, 1790) bij te nemen om dat te beseffen. Zoals Sternhell (2010) overtuigend aantoont, voeren Burke en zijn volgers Taine, Renan, De Maistre en Meinecke een eeuwenlange ideologische strijd tegen democratie. Die stem was in het Europa voor de Tweede

Wereldoorlog wijdverspreid (Sternhell, 1986, 2010; Reynebeau, 2009). De democratie had toen niet dezelfde hegemonische status als vandaag. De grote *shift* is er pas gekomen na de Tweede Wereldoorlog. Vanaf dan wordt democratie hegemonisch en trachten alle partijen en nagenoeg alle landen zich een democratisch imago aan te meten (Hobsbawm & Attali, 2001).

Democratie staat immers van oudsher diametraal tegenover de conservatieve ideologie (Sternhell, 2010; Israel, 2001, 2010, 2011). De vraag is dan welke impact dit democratisch engagement heeft op de hedendaagse conservatieve ideologie. We zoeken een antwoord bij “het conservatieve wonderkind”¹ Thierry Baudet. Deze historicus, jurist en scherpe pen is kind aan huis bij de conservatieve denker Dalrymple. Baudet doctoreerde onder Cliteur, is een hevige fan van Roger Scruton en uit zich als een conservatief denker in zijn boeken. Die boeken dragen titels als: *Conservatieve vooruitgang*, *Revolutionair verval* en *De aanval op de natiestaat*. Ze hebben het voordeel van de duidelijkheid. Ze geven meteen de intertekstuele traditie aan waarbinnen Baudet denkt en spreekt, namelijk de antiverlichtingstraditie (Sternhell, 2010; Maly, 2012, 2013b).

Toch verklaart Baudet om de haverklap dat hij een echte democraat is. Een groot deel van zijn werk gaat over de democratie en over de nood deze te redden. Zoals alle naoorlogse antiverlichtingsdenkers ziet Baudet democratie als een deel van onze westerse traditie, van “onze eigenheid”. Democratie is een kenmerk van “onze Oikos” (Baudet, 2013). Deze visie is sinds enkele decennia wijdverspreid;

zie ook Verhofstadt (1991), De Wever (2008) en het Vlaams Belang. Allen begrijpen ze democratie in eerste instantie als iets cultureels: iets dat eigen is aan ons, als een eigenschap van “onze westerse en Vlaamse cultuur” (Maly (Ed.), 2007; Maly, 2009).

In dit discours fungeren natie en democratie bijna als synoniemen. Bij Baudet is dat niet anders. Een democratie is voor hem een volk met een taal en met gezamenlijke media. De homogeniteit van het volk, die hij gelijkschakelt met solidariteit, is het fundament van zijn democratie: “[...] om echt van een democratie te kunnen spreken, moet je met elkaar door dezelfde deur willen. Neem een groep mensen op een terras die je laat stemmen waarheen ze samen met vakantie willen: naar zee of naar de bergen? Die stemming zou onzinnig zijn, omdat ze helemaal niet samen met vakantie willen. Die collectieve solidariteit ontbreekt in België tot op zekere hoogte, en in Europa al helemaal” (Baudet, 2013, 7 september).

Baudet is duidelijk: een democratie kan maar werken als de bevolking een en dezelfde richting uit wil. Democratie is hier synoniem met één natie in de zin van één volk met één duidelijke wil. Democratie wordt *vox populisme*: democratie heeft niets meer te maken met haar radicale verlichtingsideologie, maar wordt gelijkgesteld met dé stem van hét volk. Baudet stelt een nationalistische fictie voorop als voorwaarde om van een democratie te kunnen spreken. Fictie, want zowel Nederland als België zijn landen die gekenmerkt worden door superdiversiteit (Crul *et al.*, 2013; Geldof, 2013; Maly, Blommaert & Ben Yakoub, 2014) en dus door

tallose publieke opinies. Het idee dat een natie ooit met één stem gesproken heeft, is empirisch niet te onderbouwen. Het is niet omdat mensen op één grondgebied leven of zelfs tot één (natie)staat behoren, dat ze allen dezelfde richting uit willen of dezelfde belangen hebben. Bovendien is de democratie het systeem bij uitstek om met ideologische verschillen om te gaan.

Niet zo vanuit conservatief oogpunt; hun democratie bestaat uit één stem, dé stem van hét volk. Dit *vox-pop*-discours over democratie is in de laatste 25 jaar gelijk komen te staan met dé definitie van dé democratie (Blommaert, 2001). Het Vlaams Blok introduceerde dit discours in België. Die partij verkocht zich als de democratische partij bij uitstek, omdat ze “de stem van het volk” zou vertegenwoordigen. Die invulling van democratie liet haar toe om haar racistische ideologie en haar strijd tegen de mensenrechten (Blommaert & Martens, 1999; Hof van Beroep Gent, 2004; Van Overloop, 2006) voor te stellen als een uiting van democratie. Door en door antidemocratische standpunten werden zo verpakt als democratische uitingen. Deze herdefiniëring heeft een enorme impact op de gangbare betekenis van democratie (Blommaert, 2007; Maly, 2012). Democratie verliest haar verlichtingsideologie. Democratie heeft in dit discours niets meer te maken met gelijkheid, vrijheid en onvervreembare rechten, maar fungeert als een synoniem voor *vox populisme*.

In de jongste twee decennia zien we dat zowel de PVV (en later de VLD), sp.a en N-VA elk hun variant van dit *vox populisme* hebben geïntroduceerd. VLD spreekt dan in naam van de burger, sp.a

in naam van de mensen (Blommaert, 2001). Het discours van Baudet is dus niet uniek. Vandaag zien we bijvoorbeeld sterke gelijkenissen met het spreken van De Wever en zijn N-VA in België (Maly, 2012). Zij ontplooiën dezelfde redenering om België af te schilderen als een land met twee democratieën (Maly, 2012). De reden waarom “België geen democratie is”, is volgens N-VA dat er “[...] twee talen, twee culturen, twee soorten media, twee publieke opinies” (De Wever, 2007) zijn en dat zorgt voor een “*blocked democracy*” (Vandaele & Dehandschutter, 2010). De intertekstuele verbondenheid tussen Baudet en De Wever is opvallend. Democratie wordt ook in de logica van N-VA gelijkgeschakeld met ‘één publieke opinie’, ‘één taal’ en met ‘één cultuur’. De N-VA-definitie van democratie is een *copy-paste* van de herderiaanse definitie van een natie: één volk, één taal en één cultuur. Democratie wordt een synoniem voor de natie.

De strijd om de democratie

Democratie had initieel nochtans heel duidelijke universele connotaties. Ze werd binnen de radicale verlichting begrepen als het systeem bij uitstek om de universele rechten van de mensen te realiseren (Israel, 2010, 2011; Maly, 2012; Paine, 2012). Democratie wordt universeel gedacht en verbonden met een globale *happy revolution* (Condorcet, 1793) die moest eindigen in het realiseren van een kosmopolitische moraal en in een steeds verdere realisatie en uitbreiding van de mensenrechten (Lukes & Urbinati, 2012). Dit universele

karakter van de democratie is van meet af aan een probleem voor alle antiverlichtingsdenkers. Zij zien dit als een aanval op de natie. Baudet en De Wever zijn geen uitzonderingen. Vanuit deze nationalistische logica verwerpt Baudet het idee dat Europa een democratie kan worden: “Dat is onmogelijk. De voorwaarden om een democratie uit te bouwen zijn niet vervuld. We spreken niet dezelfde taal, hebben geen gezamenlijke kranten of TV-stations”, aldus Baudet (2013, 7 september).

De argumentatie is gebaseerd op een heel specifieke invulling van democratie: een nationalistische. Een democratie bestaat hier opeens uit één taal en een gezamenlijk medialandschap. De nationale verbondenheid is één volkswil die tot uiting komt in één gemediatiseerde publieke opinie. Niet democratie, maar het primaat van de homogene natie is het fundament van Baudets verwerping van alle boven-nationale structuren.

Universele mensenrechten en boven-nationale instellingen zoals het Europees Hof worden systematisch geïgiseerd. Zo pleit Baudet voor een nationale correctie van de mensenrechten, “Immers, binnen iedere culturele en maatschappelijke context worden weer andere afwegingen gemaakt. (...) handhaving van grondrechten op het nationale niveau is dus beter dan op het internationale niveau: ieder land kan zijn eigen afwegingen maken op basis van de eigen nationale cultuur, en de rechters kunnen door de andere staatsorganen in toom gehouden worden” (Baudet, 2013). De pijlen worden steevast gericht op het universele karakter of de universele geldigheid van die mensenrechten (Baudet, 2013).

Net zoals Baudet en Burke, ziet De Wever de nadruk op het rechtenperspectief als een aanval op de uniciteit van de natie. Hij vindt daarom dat grondrechten “in de publieke cultuur moet[en] afgewogen worden in functie van het algemeen belang” (De Wever, 2008b). De dominantie van het rechtenperspectief is volgens De Wever uiterst problematisch omdat het “in hoog tempo het weefsel van sociale normen” (De Wever, 2008c) aan het vervangen is “door een afweging via de rechtstaat van ingeroepen vrijheden tegen elkaar” (De Wever, 2008c). De gevolgen zijn volgens De Wever niet min: “een stortvloed aan juridische normen en rechtszaken die de samenleving dreigt te verstikken” (De Wever, 2008c).

Waar democratie initieel stond voor het realiseren van onvervreemdbare en universele rechten, staat de ‘conservatieve democratie’ voor haar tegendeel: het primaat van de natie. Het conservatieve engagement met democratie heeft bijgevolg niet zozeer een impact op de conservatieve ideologie, maar des te meer op de democratische ideologie. De democratie wordt ontgaan van haar historische radicale verlichtingsideologie en krijgt een conservatieve betekenis. Democratie krijgt een antidemocratische lading.

Casus 2: de neoliberale herdefiniëring van sociale politiek

Een tweede illustratie van de politieke strijd om betekenis vinden we in het discours van de N-VA (Nieuw Vlaamse Al-

liantie) over haar ‘sociale politiek’. Zeker na de overstap van *Trends*-boegbeeld Johan Van Overtveldt naar N-VA ontstond een discussie over het neoliberale beleid dat de partij zou voorstaan. Zo schreef Paul Goossens een opiniebijdrage in *De Standaard* waarin hij de N-VA omschreef als een ceo-partij (Goossens, 2013, 14 december). De antwoorden van Antwerps N-VA-schepen Liesbeth Homans en daarna van Van Overtveldt zijn een duidelijke illustratie van die politieke strijd om betekenis. Ook al is neoliberalisme de dominante economische doctrine, het blijft net zoals racisme een label waarmee geen enkele partij wil geassocieerd worden. Centrale strijdpunten in deze casus zijn het afwijzen van het label liberaal en het verwerven van het label sociaal.

Sociaal maar niet socialistisch

Liesbeth Homans benadrukt in haar verdediging van het partijprogramma dat “Radicaal [...] geen synoniem [is] voor asociaal. Maar evenmin voor socialistisch” (Homans, 2013, 17 december). N-VA staat dus expliciet voor een niet-socialistische invulling van ‘sociaal’. Ter illustratie bepleit Homans het standpunt van haar partij betreffende de werkloosheidsuitkeringen als een sociale maatregel. Want het is: “Een maatregel die in de meeste Europese landen van kracht is en een duidelijk positief effect heeft op de activering van werklozen. Tegenstanders houden er graag een zeer selectieve lezing van ons voorstel op na. Ja, wij willen de werkloosheidsuitkering beperken tot 24 maanden. Maar daar staat

tegenover dat de werkloze gedurende die periode een bedrag krijgt dat het initiële loon beter benadert. Geheel volgens het verzekeringsprincipe waarvoor de persoon heeft bijgedragen” (Homans, 2013, 17 december).

Homans stelt het beperken van de werkloosheidsvergoeding in de tijd niet alleen als ‘normaal’ voor, maar ook als een bij uitstek sociale maatregel: een maatregel die de werkloze ten goede komt. Opmerkelijk is dat Ben Weyts (2013, 2 november) (N-VA) in *De Standaard* diezelfde beperking beargumenteert, maar dan vanuit een compleet tegengestelde logica, namelijk als een besparing voor de overheid. Heeft Homans toch een punt? Is het beperken van de werkloosheidsvergoedingen in de tijd sociaal? En voor wie is dit sociaal? Kijken we naar het neoliberale Hartz IV-beleid in Duitsland, dan is de impact van een radicale inperking van de werkloosheidsuitkering op de werkloosheid uiterst minimaal. Het maakt slechts 0,1% verschil uit in de totale werkzaamheidsgraad (Launov & Wälde, 2013). De effecten op de werkloze bevolking zijn echter desastreus: werklozen verliezen hun werkloosheidsuitkering. Het zorgt bovendien, zo leert het Duitse voorbeeld, voor een grote kloof tussen arm en rijk, een stijging van de *working poor* en een verdere druk op de lonen (Mertens, 2012).

Niet alleen het Duitse voorbeeld leert dat een dergelijk beleid enkel in het voordeel is van de bedrijven. Deze visie op werkloosheid is een klassieke neoliberale visie die sinds midden jaren 70 van vorige eeuw opgang maakt en de ongelijkheid vergroot (Krugman, 2012; Standing, 2011). Kijken we naar de VS, waar een

dergelijk beleid ook gangbaar is, dan zien we dat twee derde van de werklozen bang zijn hun uitkering te verliezen vooraleer ze aan werk geraken (Standing, 2011). Amerikaanse werklozen waren in 2010 armer dan in elke periode van de geschiedenis sinds 1930. Krugman (2012) wijst ons erop dat in de VS in 2011 13 miljoen Amerikanen werkloos waren die actief werk zochten en in totaal hadden 24 miljoen mensen geen job. Het is dus een fictie dat zo’n beleid de werklozen ten goede komt. Integendeel: het duwt hen in de armoede.

De invulling van solidariteit door N-VA is typisch postfordistisch en liberaal (Blommaert *et al.*, 2005). De N-VA hanteert een selectief en voorwaardelijk solidariteitsbegrip, waarbij mensen hun *eligibility* moeten staven vooraleer ze recht hebben op solidariteit. Solidariteit is dan geen herverdelingsmechanisme, maar een verzekeringsprincipe gebaseerd op de ‘*Voor wat, hoort wat*’-logica. Het voorbeeld bij uitstek van die neoliberale invulling van ‘sociale politiek’ is het voorname van Homans om “*het recht op een sociale woning te koppelen aan het slagen voor een examen Nederlands*” (Homans, 2011, 2 november). Het gaat hier over een zeer selectieve en voorwaardelijke solidariteit. Armoede-expert Jan Vranken (2014) is dan ook duidelijk: voor hem is N-VA een asociale partij.

Neoliberal als een sociaal economisch beleid?

“De N-VA als liberaal monster. Het is zo’n beetje de nieuwe mantra van de

tegenstanders van onze partij geworden” (Homans, 2013, 17 december).

Niet alleen Homans verwerpt het label ‘neoliberaal’. Ook Van Overtveldt, die nochtans gekend staat als een aanhanger van de neoliberale Friedman en een hevig tegenstander van Krugman, distantieert zich van “de dooddoener der dooddoeners, ‘neoliberalisme’. Dat laatste rijmt op neo-stalinisme, zo moeten beide heren gedacht hebben, en dat klopt perfect in de sfeer die we willen neerzetten rond de N-VA” (Van Overtveldt, 2013, 21 december). Van Overtveldt stelt dat de criticasters “de N-VA afschilderen als een duivelse politieke partij die er vooral op mikt de minstbedeelden helemaal in de sloot van de sociale uitstoting en de marginaliteit te duwen” (Van Overtveldt, 2013, 21 december). Neoliberalisme zou als een onterecht wapen gebruikt worden om de N-VA in het verdomhoekje te plaatsen. Vraag is maar of dat label effectief onterecht wordt gebruikt.

Theoretisch gaat neoliberalisme over de uitbreiding van marktrelaties door de overheid naar zoveel mogelijk sferen van de samenleving (Harvey, 2005; Blommaert *et al.*, 2005; Klein, 2007). Het is volgens Harvey (2005) een politiek-utopisch project dat de welvaart herverdeelt in het voordeel van de economische elites. Vanuit dit perspectief wordt het duidelijker waarom de neoliberale theorie in de praktijk vaak anders toegepast wordt. De redding van de banken na de crisis van 2008 is hiervan een sprekend voorbeeld. Centraal staat de bescherming van de economische elite.

Neoliberalisme houdt dus niet noodzakelijk een smalle staat in. De staat heeft

een heel specifieke functie in dit paradigma. Hayek (1945) is duidelijk over de rol van de neoliberale staat: hij moet de concurrentie organiseren en faciliteren. De overheid zorgt voor de infrastructuur en de zogenaamde ‘zuurstof’ voor het gezonde ondernemersklimaat. Tevens moet zij investeren in het functioneren van de markt en het vrijwaren van eigendomsrechten (Harvey, 2005).

Neoliberalisme staat echter wel gelijk met een smalle *sociale* staat. Het is geen toeval dat toenemende ongelijkheid een steeds weerkerend kenmerk is van een liberaal beleid. Om die herverdeling naar boven te realiseren, gaat de invoering van het neoliberalisme altijd gepaard met een strijd tegen de vakbonden en de fordistische sociale solidariteit. Dat vertaalt zich onder meer in een nadruk op competitieve flexibiliteit. Een dergelijke flexibilisering ondermijnt niet alleen rechten van de werkmensen, ze ondermijnt ook de macht van de vakbond als een collectieve actor voor betere arbeidsvoorwaarden (Standing, 2011). Deze doctrine vereist het ontmantelen van de welvaartsstaat, de privatisering van overheidsdiensten, het verminderen van belastingen, het aanmoedigen van ondernemingsinitiatieven en het creëren van een goed ondernemingsklimaat, zodat er een sterke instroom ontstaat van buitenlandse investeringen (Harvey, 2005).

Wanneer we vanuit deze definiëring van neoliberalisme naar het discours van N-VA kijken, stellen we vast dat sociaal zijn er een neoliberale betekenis krijgt. Zo houdt Van Overtveldt in zijn verdediging van de N-VA als een sociale partij een heel duidelijk liberaal pleidooi: “Verstandig

saneren en tegelijk ruimte vrijmaken om onder meer via verlichting van de fiscale druk tot meer jobs en hogere economische groei te komen, dat is het recept waar wij voor staan” (Van Overtveldt, 2013, 21 december). Ook De Wever was in zijn nieuwsjaartoespraak duidelijk over wat volgens hem een asociaal beleid is; zo leren we wat N-VA als een sociaal beleid ziet. De Wever droomt neoliberal. Voor hem moeten de loonlasten, de belastingen en de lasten op arbeid dalen, zodat de competitiviteit van de ondernemingen kan opgekrikt worden. En uiteraard moet de overheid afslanken (De Wever, 2014). In de nieuwjaarsboodschap van de N-VA worden deze bestuursdaden benadrukt (De Wever & Van Overtveldt, 2014). Zo’n liberaal economisch beleid is voor N-VA de voorwaarde om sociaal te kunnen zijn: “[...] grote sociale beweging kan slechts via een stevige economische onderbouw verankerd worden [...]” (Van Overtveldt, 2013, 21 december). De centrale bekommernissen van N-VA zijn “het ondernemersklimaat” en “de zuurstof voor de bedrijven”. Als “de economie” het goed doet, zou er een soort automatisch ‘trickle down-effect’ komen. Stiglitz (2003) heeft nochtans uitvoerig aangetoond dat dergelijke ‘trickle down’-theorieën in de praktijk niet werken. Het zijn volgens hem “ideologische” – lees neoliberale – instrumenten om de sociale staat af te bouwen.

Als we de analyse van Rekening 14 (De Standaard, 2014) erbij nemen, dan wordt bovenstaande analyse bevestigd: “De hoogste lonen”, zo concluderen de onderzoekers van de KU Leuven, “zien in de N-VA-plannen hun nettoloon het meest aandikken”. Dat is onder andere het ge-

volg van de N-VA-voorstellen voor de hervorming van de personenbelasting. “De N-VA pleit voor een afschaffing van het tarief van 45 procent en wil tegelijkertijd de grens optrekken vanaf wanneer iemand tegen het hoogste tarief van 50 procent belast wordt”. Tevens pleit de partij voor een indexsprong, die nogmaals de laagste inkomens het meest raakt. Daarnaast wil N-VA “9 miljard, of maar liefst 57 procent van zijn besparingen in de sociale zekerheid” doorvoeren. Dergelijke vaststellingen zijn niet verbazingwekkend, maar liggen in lijn met de eerdere eisen van N-VA (Maly, 2012; Hostyn, 2014; Vranken, 2014).

Het punt is dat de sociaaleconomische politiek die N-VA voorstaat een neoliberale stempel draagt, ook al wordt die categorisering door de partij zelf van de hand gewezen. De strijd die de partij voert om dat beleid te laten begrijpen als een sociaal beleid is vanuit wetenschappelijk oogpunt weinig overtuigend. Een dergelijk liberaal beleid is vanaf de jaren 70 stap na stap doorgevoerd in het Westen. Elke recessie werd opgevolgd door privatiseringen, besparingen in de overheid en een verzwakking van de vakbonden in Amerika, Europa en Japan. Die ingrepen hielden de relocatie van bedrijven niet tegen, zoals ze de opmars van China niet tegenhielden (Breman, 2013). Wanneer we kijken naar de economische politiek van Duitsland, het land dat N-VA stevast aanhaalt als voorbeeld, zien we dat een dergelijk economisch beleid weinig sociaal is. De opgang van de neoliberale ideeën en de verschillende Hartz-hervormingen gaan samen met een stijging van de armoede (Grabka & Frick, 2010). N-VA onderschrijft

een neoliberale sociaaleconomische politiek maar verkoopt deze onder de noemer van een sociaal beleid.

Casus 3: neoliberalisme en sociaaldemocratie

Het neoliberalisme is sinds 1989 dominant. In deze postfordistische samenleving zien we een aantal grote verschuivingen opduiken inzake de verhouding burger, staat, middenveld en economie (Maly, Blommaert & Ben Yakoub, 2014; Corijn & Saey, 2014). Niet alleen bedrijven en individuen maar ook regio's en steden zijn opeens concurrenten. Het ondernemingsklimaat wordt in deze context belangrijker dan het zorgen voor de noden en het welzijn van de bevolking (Harvey, 2005). De effecten van zo'n concurrentiestrijd zijn ondertussen duidelijk: lagere lonen, stijgende werkonzekerheid en in veel gevallen het verlies van voordelen en werkzekerheid.

Tot op vandaag blijft dit neoliberale denken dominant. Het discours van N-VA haakt dus in op een ideologie die hegemoon is en dat maakt dat de partij steeds in het een voordelige positie staat: wat zij zegt, is wat vandaag op een globale schaal 'een normale' positie geworden is. De Wever en zijn kompanen verwijzen niet alleen om de haverklap naar belangrijke instellingen als de EU, de OESO, het IMF of de Wereldbank, ze verwijzen ook naar de Duitse sociaaldemocraten als Schröder en de Duitse Groenen (De Wever, 2011, 9 juli) die wel een gelijkaardig beleid gevoerd hebben. N-VA kan dus verwijzen

naar heel uiteenlopende actoren om te onderstrepen dat haar invulling van 'sociale politiek' niet radicaal, noch uitzonderlijk, maar *normaal* is.

Niet alleen in Duitsland, maar ook in Vlaanderen heeft de sociaaldemocratie zich vaak ver in de neoliberale logica gewaagd. Karel Van Miert schopte het tot gepassioneerd EU-commissaris van consumentenzaken. De privatiseringen van talloze openbare diensten gebeurden onder het goedkeurend oog van de sociaaldemocraten. De markt was niets om vies van te zijn, het kapitalisme moest wat gecorrigeerd worden. De sp.a voelde zich dan ook goed in de Paarse coalitie met Guy Verhofstadt. Frank Vandenbroucke introduceerde de New Labour-filosofie van de actieve welvaartsstaat in Vlaanderen. De individuele verantwoordelijkheid van de burger kwam zo centraal te staan (Mommen, 2013). Die filosofie zette het recht op werk om in arbeidsplicht en is zo een symbool van een postfordistische samenleving. De neoliberale disciplineringspolitiek kwam al tot uiting in de politiek van burgemeester Janssens. Vranken (2014) stelt dat Janssens in Antwerpen activering inzette "om te disciplineren, om te besparen, om te laten zien dat ook in de sp.a strenge meesters en meesteressen zitten".

Het is dus maar de vraag of de sp.a er nog in slaagt om *socialistische* standpunten uit te dragen. We leggen ons oor te luisteren bij sp.a-voorzitter Bruno Tobback. Als antwoord op de kritiek van zijn linkse concurrent, PVDA+-voorzitter Peter Mertens, over de loonbevriezing in de petrochemie, schuift Tobback op het VTM-nieuws de volgende definitie naar voor van solidariteit en links-zijn:

“Ik ben eeuwig links, in die mate dat ik de oude waarde van solidariteit en het idee dat je door samen te werken verder geraakt en dat iets maar goed is als het voor iedereen goed is [onderschrijf], daar ben ik eeuwig links en desnoods zelfs oud links in. Maar het verschil tussen mij en meneer Mertens, is dat ik dat niet probeer te doen met de oude recepten van 50 jaar geleden, maar probeer manieren te vinden om die solidariteit, die samenwerking, die gezamenlijke vooruitgang, om die met instrumenten van vandaag uit te voeren” (Tobback, 2013, 22 september).

Dit citaat toont ons twee vormen van politieke communicatie. Ten eerste zien we een strategische communicatie, waarbij Tobback zich heel duidelijk distantieert van de PVDA+ en *hun socialisme*. Het PVDA-socialisme noemt hij een “revanchistische” politiek, een politiek van het verleden. Terwijl hij het linkszijn van sp.a definieert als modern met nieuwe recepten. Ten tweede zien we dat Tobback dat moderne socialisme definieert als het realiseren van de oude waarden met nieuwe instrumenten: daarin zit *het nieuwe* van het sp.a-socialisme. De basiswaarden blijven, zo onderschrijft Tobback zijn absoluut engagement aan *de waarde* van solidariteit. Zijn definiëring van die solidariteitswaarde ligt in de lijn met het stevaertiaans socialisme (Blommaert, 2004) dat voor ‘iedereen’ goed doet.

“En dus, als we vandaag een probleem hebben van loonlast en van

concurrentiehandicap dan is het niet links om die te ontkennen, net zoals het niet links is om arbeid zwaar te belasten. Dan moet je oplossingen zoeken. En de keuze die gemaakt is, is inderdaad, we behouden de index, die voornamelijk voor de laagste inkomens belangrijk is. Laagste inkomens uit werk voor alle duidelijkheid, bijzonder belangrijk is. En we gaan een stuk het probleem oplossen door een tijdelijke loonbevriazing. Ja dat is de manier waarop we op de best mogelijke manier, op de meest sociale manier, maken dat iedereen kan meewerken, kan mee bijdragen. Ik sta daar achter” (Tobback, 2013, 22 september).

Het nieuwe socialisme en de nieuwe solidariteit moeten “realistisch zijn”, ergo het moderne socialisme is een socialisme dat de werking van de markt heeft aanvaard en kijkt hoe er van daaruit kan gebouwd worden. Sociaal zijn anno 2014 is het aanpakken van de loonlast en de concurrentie. Daarom moeten de lonen bevroren worden. Opvallend vanuit socialistisch perspectief is dat Tobback in dit citaat geen woord lost over de nood tot herverdeling of de hoge winsten die gegenereerd worden. Nochtans klaagt Mertens net dit aan.

Tobback bedient zich hier van een retoriek die zeer dicht aanschurkt bij het neoliberale discours van N-VA. De klacht over de te hoge loonlast is een klassieker uit deze traditie. Loonlast betekent binnen het neoliberale discours niet dat lonen te laag zijn, maar dat de

lonen te hoog zijn. Even verduidelijken: de loonlast bestaat uit het loon van de werknemer en de sociale bijdragen die de werknemer en de werkgever betalen. Die sociale bijdragen zijn deel van een historisch compromis tussen overheid, werknemers en werkgevers om de sociale zekerheid op te bouwen. Ze werden toen beschouwd als een uitgesteld loon (Maes, 2010). Als men vandaag spreekt over een daling van de loonlast, dan spreekt men over een daling van de sociale bijdrage van de werkgever. Een concept als loonlast bekijkt loon dus vanuit de positie van de werkgever, niet van de werknemer. Dezelfde positie zien we weerspiegeld in de term ‘concurrentiehandicap’. De onderliggende redenering is dat werknemers en werkgevers in hetzelfde schuitje zitten en dat het dus goed moet gaan voor de werkgevers. Sp.a heeft zich dan ook neergelegd bij een gereguleerde vrije markt: “Voor sociaaldemocraten biedt de sociale markteconomie daarom het beste perspectief” (sp.a, 2014).

De basisidee van de sp.a is niet meer het omverwerpen of het bestrijden van het kapitalisme; de partij wil een ‘sociaal kapitalisme’ realiseren. Waar in het oude socialisme de arbeiders nog zorgden voor de welvaart, zijn in het socialisme van Tobback de ondernemers “de motor van onze werkgelegenheid en onze welvaart” (sp.a, 2014). De sociaaldemocratie stelt zich als taak om de concurrentie eerlijk te laten verlopen. Het nieuwe socialisme stelt zich ten dienste van de ondernemers, zodat zij kunnen bouwen aan een concurrentiële economie. “Voor sommige mensen die vandaag niet aan de bak komen, moet de overheid opleiden, begeleiden naar werk

of tussenbeide komen in de loonkosten door subsidiëring” (sp.a, 2014).

Het sp.a-socialisme wil geen nieuw politiek-sociaal-economisch systeem meer uitbouwen, maar wil een soort ‘perfect kapitalisme’ realiseren. De staat controleert de economie niet meer, maar moet de nefaste impact van het kapitalisme opvangen. De staat moet het kapitalisme niet meer aan banden leggen, maar aanvullen en faciliteren. Enkel dan kan er welvaart zijn. Enkel dan is er ruimte voor sociaal beleid. Meteen wordt het duidelijk hoe een sociaaldemocratische partij kan instemmen met een snellere degressiviteit van de werkloosheidsuitkering (Vranken, 2014, p. 66). Hoewel Tobback inziet dat er een analogie is tussen de context waarin het socialisme ontstond en die van vandaag, de oude recepten zijn compleet irrelevant: “Honderdvijftig jaar geleden ontstond de socialistische beweging uit protest tegen de concentratie van alle rijkdom bij een kleine groep. De herverdeling legde de basis voor de Europese welvaart. Tegenwoordig probeert Europa de rijkdom opnieuw te concentreren met de stelling dat arbeiders slechts 450 euro per maand waard zijn. De analogie ligt voor de hand. Maar de recepten van de 21ste eeuw zijn niet dezelfde als die van de 19de eeuw. Dat los je niet op met clichés over de klassenstrijd” (Tobback, 2013, 8 juni).

Het nieuwe socialisme van Tobback breekt met de socialistische traditie die gebaseerd is op een wetenschappelijke analyse van het kapitalisme. Een analyse die aantoonde dat de werknemers de basis vormen van de welvaart en de winsten van de werkgevers. Het sp.a-socialisme verwerpt de klassenstrijd, nochtans een

elementair concept van het socialisme, en voert geen strijd meer tegen het kapitalisme *an sich*. Men wil er enkel de scherpe kantjes van af vijlen. Sp.a gaat voor een sociaal gecorrigeerd kapitalisme waarin de overheid ten dienste staat van de ondernemers. Dit socialisme vertrekt vanuit een visie die vandaag dominant is en die ook gedragen wordt door partijen als N-VA, CD&V en Open VLD. Er komt geen groot socialistisch alternatief uit de kast, maar een licht accentverschil. De overheid wordt herleid tot een *gate-keeper* en een facilitator. Ze garandeert geen rechten meer, laat staan dat ze uit is op democratische controle over de economie.

Een dergelijke visie op de overheid is kenmerkend voor een postfordistische samenleving, niet voor een socialistische. De typisch socialistische woorden zijn vaak vervangen door neoliberale. Als socialistische woorden nog figureren in het sp.a-discours, krijgen ze een heel andere betekenis: een neoliberale.

Politologen en de politieke strijd om betekenis

Deze drie casussen tonen aan hoe begrippen als democratie, sociale politiek, socialisme en solidariteit geheel nieuwe betekenissen krijgen. Het is een oud adagium dat een democratie maar gezond kan zijn als haar burgers goed geïnformeerde burgers zijn. Zonder democratische burgers geen democratie. Jefferson onderstreepte het belang van zowel geletterde burgers als de toegankelijkheid van de media.

De tijden zijn ondertussen veranderd. De meerderheid van de bevolking in westerse democratieën is geschoold en velen zijn in principe in staat om een veelheid aan informatie te vergaren. De contextualisering en analyse van de betekenis van die informatie is echter veel complexer. Niet iedereen heeft de tijd en de analysevaardigheden om in de gigantische informatiestromen het bos door de bomen te zien. Hier is de verantwoordelijkheid van de politicoloog van belang. Politicologen hebben in het maatschappelijk debat de verantwoordelijkheid om wegwijzers aan te brengen, om de retoriek te doorprikken en de feiten achter de retoriek bloot te leggen. Onze democratie heeft er nood aan.

Noot

1. Baudet wordt op de flap van zijn boek *Oikofobie* aangekondigd als het conservatieve wonderkind

Bibliografie

- Baudet, T. (2013). *Oikofobie. De angst voor het eigene*. Prometheus. Bert Bakker.
- Baudet, T. (2013, 7 september). 'Geert Wilders is de politieke avant-garde'. Thierry Baudet: een conservatieve lefgozer uit Nederland. *De Standaard*: http://www.standaard.be/cnt/dmf20130906_00729347.
- Blommaert, J. (2001). *Ik stel vast. Politiek taalgebruik, politieke vernieuwing en verrechtiging*. Berchem: Epo.

- Blommaert, J. (2004). Populisme als spreekregime. In J. Blommaert, E. Corijn, M. Holt-hof & D. Lesage, *Populisme*. Berchem: Epo.
- Blommaert, J. (2005). *Discourse. A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. (2007). *Blokspraak*. In J. Blommaert, *De crisis van de democratie* (pp. 112-144). Berchem: Epo.
- Blommaert, J. (2011). *De heruitvinding van de samenleving*. Berchem: Epo.
- Blommaert, J. (2014). *Asociaal beleid. Over Thatcher aan de Schelde*. <http://www.dewereldmorgen.be/artikel/2014/04/29/asociaal-beleid-over-thatcher-aan-de-schelde>.
- Blommaert, J., Beyens, K., Meert, H., Hillewaert, S., Verfaillie, K., Stuyck, K. & Dewilde, A. (2005). *Grenzen aan de solidariteit. Formele en informele patronen van solidariteit in het domein van migratie, huisvesting en veiligheid*. Gent: Academia Press.
- Blommaert, J. & Martens, A. (1999). *Van Blok tot bouwsteen. Een visie voor een nieuw lokaal migrantenbeleid*. Berchem: Epo.
- Breman, J. (2013). A Bogus Concept. *New Left Review*, 84 (nov./dec. 2013), 130-138.
- Briggs, C. (1986). *Learning How to Ask. A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burke, E. (1790). *Reflections on the Revolution in France*. Oxford: Oxford University Press.
- Condorcet, N. (1793). On Revolution. In S. Lukes & N. Urbinati (Eds.) (2012). *Condorcet Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corijn, E. & Saey, P. (Eds.) (2014). *Wereldvreemd in Vlaanderen. Bakens voor een progressieve politiek*. Berchem: Epo.
- Crul, M., Schneider, J. & Lelie, F. (2013). *Superdiversiteit. Een nieuwe visie op integratie*. Amsterdam: VU University Press.
- De Standaard* (2014, 10-11 mei). Rekening 2014: N-VA. Hervormen met een V.
- De Tocqueville (2005). *Democratie: wezen en oorsprong*. Kapellen: Agora Pelckmans.
- De Wever, B. (2007, 24 september). Franstalige onwil. *Het Nieuwsblad*: <http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=GS1HNC3F>.
- De Wever, B. (2008). *Het kostbare weefsel. Vijf jaar maatschappijkritiek*. Kapellen: Pelckmans.
- De Wever, B. (2008a). De ravage na de seksuele revolutie. In B. De Wever, *Het kostbare weefsel. Vijf jaar maatschappijkritiek* (pp. 202-204). Kapellen: Pelckmans.
- De Wever, B. (2008b). Dovemansgesprekken over de hoofddoek. In B. De Wever, *Het kostbare weefsel. Vijf jaar maatschappijkritiek* (pp. 148-150). Kapellen: Pelckmans.
- De Wever, B. (2008c). Wat als Allah nog niet dood is? In B. De Wever, *Het kostbare weefsel. Vijf jaar maatschappijkritiek* (pp. 84-85). Kapellen: Pelckmans.
- De Wever, B. (2011, 9 juli). Bart De Wever: "J'aime beaucoup Nicolas Sarkozy". *La Libre Belgique*: <http://www.lalibre.be/actu/politique-belge/bart-de-wever-j-aime-beaucoup-nicolas-sarkozy-51b8d654e4b0de6db9c22b51>.
- De Wever, B. (2014). Nieuwjaarstoespraak. <http://www.n-va.be/toespraken/nieuwjaarstoespraak-2014>.
- De Wever, B. & Van Overtveldt (2014, 30 januari). De nieuwjaarsbrief van Bart De Wever en Johan Van Overtveldt. <http://www.n-va.be/nieuws/opinie/de-nieuwjaarsbrief-van-bart-de-wever-en-johan-van-overtveldt>

- Geldof, D. (2013). *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert*. Leuven, Den Haag: Acco.
- Goossens, P. (2013, 14 december). Van volkspartij tot CEO-partij. *De Standaard*: http://www.standaard.be/cnt/dmf20131213_00886270.
- Grabka, M. & Frick, J. (2010). Weiterhin hohes Armutsrisiko in Deutschland: Kinder und junge Erwachsene sind besonders betroffen: http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.347307.de/10-7-1.pdf.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hayek, F.A. (2005). *The Road to Serfdom with The Intellectuals and Socialism*. London: The Institute for Economic Affairs.
- Hobsbawm, E. & Attali, J. (2001, 5 maart). Democracy Can Be Bad for You. *The New Statesman*.
- Hof Van Beroep Gent (2004, 21 april). Hof van Beroep van Gent, 21 april 2004 (vzw 's Vlaams Blok). http://www.diversiteit.be/sites/default/files/legacy_files/Rechtspraak_jurisdiction/discriminatie_discrimination/2004/r040421_gent.pdf.
- Homans, L. (2011, 2 november). Wie weigert onze taal te leren, hoort niet thuis in een sociale woning van Antwerpen. Interview met Liesbeth Homans. *Knack*.
- Homans, L. (2013, 17 december). Radicaal is geen synoniem voor asociaal. *De Standaard*: http://www.standaard.be/cnt/dmf20131216_00890583.
- Hostyn, K. (2014). *Het Vlaanderen van De Wever*. Berchem: Epo.
- Hroch, M. (2000). *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. New York: Columbia University Press.
- Israel, J. (2001). *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*. Oxford: Oxford University Press.
- Israel, J. (2010). *A Revolution of the Mind. Radical Enlightenment and the Intellectual Origins of Modern Democracy*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Israel, J. (2011). *Democratic Enlightenment. Philosophy, Revolution, and Human Rights 1750-1790*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Jefferson, T. (1785). Letter to James Madison. In M. Hardt (Ed.) (2007). *Michael Hardt Presents Thomas Jefferson*. London, New York: Verso.
- Klein, N. (2007). *De shock doctrine. De opkomst van het rampenkapitalisme*. Breda: De Geus.
- Krugman, P. (2012). *Stop deze depressie nu*. Amsterdam: Balans.
- Launov, A. & Wälde K. (2013). Estimating-Incentive and Welfare Effects of Nonstationary Unemployment Benefits. *International Economic Review*, 54 1159-1198. doi: 10.1111/iere.12032 <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/iere.12032/abstract>.
- Lukes, S. & Urbinati N. (2012). *Condorcet Political writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maes, J. (2010). *Uw sociale zekerheid in gevaar*. Berchem: EPO.
- Maly, I. (Ed.), (2007). *Cultu(u)rENpolitiek. Over media, globalisering en culturele identiteiten*. Antwerpen: Garant.
- Maly, I. (2009). *De beschavingsmachine. Wij en de islam*. Berchem: Epo.
- Maly, I. (2012). *N-VA. Analyse van een politieke ideologie*. Berchem: Epo.
- Maly, I. (2013a). [Inleidende lezing Gentse Feestendebatten] Voert N-VA een aanval

- uit tegen de Belgische democratie en de waarden van de verlichting? <http://www.kifkif.be/actua/inleidende-lezing-gentse-feestendebatten-voert-n-va-een-aanval-uit-tegen-de-belgische-democrat>.
- Maly, I. (2013b). *Scientific Nationalism. N-VA, Banal Nationalism and the Battle for the Flemish Nation. Tilburg Papers in Culture Studies*. https://www.tilburguniversity.edu/upload/e5027ed1-6f0d-409b-9432-ef65c9d06c07_TPCS_63_Maly.pdf.
- Maly, I., Blommaert, J. & Ben Yakoub, J. (2014). *Superdiversiteit en democratie*. Berchem: Epo.
- Mertens, P. (2012). *Hoe durven ze?* Berchem: Epo.
- Mommen, A. (2013). De crisis van de welvaartstaat; de economische marginalisering en de disciplinerende van de arbeidskracht. In F. Coussée & L. Bradt (Ed.), *Jeugdwerk en sociale uitsluiting. Handvaten voor emanciperend jeugbeleid*. Leuven, Den Haag: Acco.
- N-VA (2010). Verkiezingsprogramma 13 juni 2010. Nu durven veranderen. Een sterk sociaal en economisch perspectief voor Vlaanderen en Wallonië: http://www.n-va.be/files/default/nva_images/documenten/verkiezingsprogramma%20N-VA%202010 (p. 8).
- Paine T. (2009). Rights of Man. In P. Linebaugh (Ed.), *Peter Linebaugh Presents Thomas Paine: Rights of Man and Common Sense*. Londen & New York: Verso.
- Pocock, J.G.A. (1984). Verbalizing a Political Act: Towards a Politics of Speech. In M. Shapiro (Ed.), *Language and Politics* (pp. 25-43). Oxford: Basil, Blackwell.
- Reynebeau, M. (2009). *Een geschiedenis van België*. Tielt: Lannoo.
- Rousseau, J.-J. (1755). *Verhoog over de ongelijkheid*. Amsterdam: Boom.
- Standing, G. (2011). *The Precariat. The New Dangerous Class* (p. 45). London: Bloomsbury Academics.
- Sternhell, Z. (1986). *Neither Right, nor Left*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Sternhell, Z. (2010). *The Anti-Enlightenment Tradition*. New Haven, London: Yale University Press.
- Sp.a (2014). Het Vlaanderen van morgen. <http://www.s-p-a.be/vlaanderenmorgen/>.
- Stiglitz, J. (2003). *Roaring Nineties. Seeds of Destruction*. London: Penguin.
- Tobback, B. (2013, 8 juni). Ze zouden die IMF'ers achter de tralies moeten steken. *De Standaard*: <http://www.standaard.be/plus/20130608/ochtend/15>.
- Tobback, B. (2013, 22 september). PVDA grijpt naar 50 jaar oude recepten. *De Standaard*: http://www.standaard.be/cnt/dmf20130922_00753331.
- Todorov T. (2010). *In Defence of the Enlightenment*. London: Atlantic Books.
- Vandaele, W. & Dehandschutter, L. (2010, 20 oktober). De vooroordelen van 200 culturele iconen. <http://www.n-va.be/nieuws/opinie/de-vooroordelen-van-200-cultureleiconen>.
- Van Overloop, N. (2006). *Wiens belang? Het Vlaams Belang over inkomen, werk, pensioenen*. Berchem: Epo.
- Van Overtveldt, J. (2013, 21 december). De slogans voorbij. *De Standaard*: http://www.standaard.be/cnt/dmf20131220_00897585.
- Verhofstadt, G. (1991). *Burgermanifest*. Publicatie in eigen beheer.
- Vranken, J. (2014). *Thatcher aan de Schelde*. Berchem: EPO.
- Weyts, B. (2013, 2 november). Wie met ons regeert, moet zeggen: wij willen confederalisme. *De Standaard*: http://www.standaard.be/cnt/dmf20131101_00820018.